

A SZÉCHÉNYI ORSZ. KÖNYVTÁR QUART. ITAL. 58 JELZETŰ KÓDEXE, TEKINTETTEL AZ OLASZ- ORSZÁGI ATTLA MONDAKÖRRE.

DR. ZAMBRA ALAJOSTÓL.

A nemzeti múzeumi könyvtár tulajdonában lévő olasz kéziratok közt a legérdekesebbek és legrégebbek egyike a *quart. ital. 58* jelzetű kódex.¹ E kézírású papír kódex a XV. század végéről való. 228 ujonnan számozott lapot tartalmaz. Kezdődik: «(N)ui uederemo come atilla flagellum dei, pagan crudellissimo naque, et perche muodo el uene al mondo, La persona de quello fu inimiga della cristianitade, et perseguito la fede de cristo...» Végződik: «...Et fo prouisto, chel Rezimento de chandia con el ditto capitano podesse proueder a tutte quelle cose, che paresse, che fosse de segurta della ditta armada, et del hauer di merchadanti, Et quel, che per la maor parte de quelli fosse deliberado, fosse mandado ad exequition». Történetére vonatkozólag a béléspapírjára írt megjegyzésekből kiténik, hogy T. Gar 1845. január havában megvette a kódexet Firenzében L. C. Caccianemicitől és hogy T. Gartól Enrico Corudo vette meg Trentóban 1853. szeptember 12-én. A kódex 1895-ben a Lanfranconi-féle hagyatékából került a Nemzeti Múzeum tulajdonába.

A szóban forgó kódex egy velencei krónikát tartalmaz, mely a város keletkezésének az elbeszélésével kezdődik és 1443-ig terjed. E krónika öt első lapja Attila nagyrészt mondaszerű történetével foglalkozik. A krónika tehát azon velencei

¹ Lásd e tárgyra vonatkozólag szerző «Contributi alla leggenda di Attila in Italia» cz. tanulmányát a «La Bibliofilia» XII. évfolyamának 7–8. füzetében. Külön is meg jelent (Firenze 1910, Leo S. Olschki editore). Ugyanott szerző teljesen közli a *quart. ital. 58* jelzetű kódex Attilára vonatkozó részét, filológiai magyarázatokkal kiegészítve.

krónikák csoportjába tartozik, a melyek Velence történetének természetes bevezetéseként Attila történetével kezdődnek, összefoglalván és átdolgozván erre a célra a hun király körül Olaszországban keletkezett számos elbeszélést és mondát. S krónikánk tényleg a «flagellum dei» furcsa származásának az elbeszélésével kezdődik, s miután röviden elmondta Olaszországban véghez vitt tetteit, a rá vonatkozó részt, Riminiben Giano padovai király keze által történt halálával fejezi be.

A krónika Attila származásánál azt mondja, hogy anyja Ostribardo magyar király leánya, atyja pedig egy kutya volt. A furcsa eset így történt. Ostribardo király leányát a bizánczi császár fiának, Brandianónak szánta; de mivel a leány édesanyja — a krónika szerint Andriana — meghalt volt és a király a leány erényét és tisztaságát nagyon feltette, egy néhány szolgáló leánnyal együtt magas toronyba záratta, a melyhez senkinek sem volt szabad közelednie. Csakhogy a tüzes vérű királyleány egy kis kutyát is hozott magával, a kivel éjjel aludni szokott. Az állat a meleg ágyban gyorsan fejlődött és így megtörténhetett, hogy «...una notte siando el chan caldo Et la dona molto piu siando sotto la pieta hauendo apettito de luxuria, la dona li uolsse el uentre, donde, che questo can la impregno . . .»

Alessandro D'Ancona az Attila olaszországi mondáiról írt nevezetes tanulmányában¹ jól fogta fel és helyesen magyarázta meg azon indokokat, melyek az Attila és pusztításai emléke által az itáliai népek képzeletében előidézett gyűlölettel együtt közreműködtek abban, hogy a népmonda, mintegy eszköze a posztumus bosszúnak, annyira nem emberi, annyira rendkívüli származást tulajdonítson neki.

Krónikásunk azonban már a legtárgyilagosabb történetíró hangján számol be a furcsa eseményről. Meg van győződve arról, a mit Attila származásáról ír. Gyűlölet nem sugallja sorait. Sőt elbeszélésében bizonyos fokú jóindulat vehető észre a szegény királyleány iránt, a kiben atyja bizalmatlanságának és a saját vére forróságának áldozatát látja és némi szánalom a végzetesen különös frigyből származó hős iránt.

¹ Alessandro D'Ancona, Studj di critica e storia letteraria (361—500 old.) Bologna 1880, Zanichelli ed.

Attiláról mint személyről, határozott jóindulattal ír a krónikás, a mi azonban nem gátolja abban, hogy elbeszélését velencei volta önérzetével ne egyeztesse össze. «... fo del suo campo valloroxo signor, et animoxo». Nem hátrált az elesett katonák tömeges hullái elől, akkor sem, ha az elestek az ő katonái voltak. A krónikás elismeri, hogy Attila igen erős, igen hatalmas. Latin, velencei önérzete azonban nem engedheti, hogy Attilát mint a legerősebbet, a leghatalmasabbat tüntesse föl. Ha nem is erősebb Attilánál Giano (Janus), Padova királya és a keresztény csapatok vezére, kit Attila még sem képes legyőzni, bár vele többször mérkőzik össze, erősebb nála Konstantin, a ki a krónika szerint Attila olaszországi hadjáratának idejében 421-ben uralkodott Konstantinápolyban s a ki a krónikás lelki világában a kereszténység, az Attilától veszélyeztetett Olaszország és vallása védő angyalaként szerepel, a kiről feltétlenül hinni és hangoztatni kell — ha nem másért, pszichológiai okból — hogy a leghatalmasabb a világon. Erre vonatkozólag érdekes a következő passzus: «... Et sentando lo imperator constantin le nouitade fatte per atilla alla cristianitade haue grande paura...» A krónikás az igazat írta, midőn Konstantinról azt állította, hogy megijedt, de rögtön belátja, hogy ez — habár igaz — így nem maradhat; hogy Konstantin nem ijedhet meg, s azért rögtön kimagyarazza magát és hozzá teszi «cioe haue pena, et dolor, che la fede de cristo fusse cosi perchossa».

Attila származásának elbeszélése után, rátér viselt dolgai előadására. Ezek közül csak olaszországi hadjáratáról van tudomása, vagy inkább helyesebben, annak egyes történelmi és mondaszerű mozzanatairól. S mint az e tárggyal foglalkozó olasz krónikák legnagyobb része, teljesen mellőzi Attila németországi, galliai és spanyolországi hadjárait.

A krónikás elbeszélésének e részében is nagyon elnéző Attila irányában. Mintha az volna a szándéka, hogy Attila olaszországi hadjáratát inkább védő hadjáratnak tüntesse fel, mint támadó betörésnek: «... et sentando (Attila), che li christiani multiplicaua, et eran quasi alli confini di ongaria; El ditto tiran, et pagan crudelissimo deliberó de perseguitarli...» ami krónikánk szerint 421-ben történik. Így állván a dolgok.

Attila — mint előrelátó és birodalmának és hitének épségét féltő fejedelem — nem igen tehetett volna mást, mint megtámadni és üldözni a túlságosan szaporodó és birodalma határaihoz veszedelmesen közeledő keresztényeket.

A mint fentebb említettük, Attila hadi tettei közül, krónikánk csakis itáliai hadjáratát említi, ebben is főleg Aquileia és Rimini ostromára szorítkozva. E két ostromot, de különösen az utolsót alaposan tárgyalja. Firenzéről, Rómáról, Modenáról és a többi számos a monda szerint Attilától megtámadott, vagy elpusztított olasz városról szó sincs. Ravenna ostromára alig egy halvány utalás: «... se messe ad andar con lo suo exercito contra Rimano, ... onde el uene a Rauena, et quella lui destrusse...» Ép hogy említi a nevezetes padovai ostromot: «... Siando adoncha atilla a campo a padoa, in breue haue quella, et arsella, et destruxella...» Viszont később, midőn Attila álruhában behatol majd Riminibe és az oda menekült Janustól felismerve, életével fog lakolni vakmerőségeért, a két király párbeszédében gyakran fog utalni Padova híres ostromára, mely a közép- és újkorban kedvelt énekek és hősköltemények tárgya volt. Attila lombardiai betörésére csak e kevés szó vonatkozik: «... et cossi (arse e distrusse) molti luogi del padoan, et de lombardia, et de itallia...»

De haladjunk sorjában. Ostribardo megtudja a toronyban történeteket és leányát egy magyar báróhoz férjhez adja, a ki rövid idővel rá, legnagyobb meglepetésére egy tőle nem származó, kutya arczu fiúnak apjává lesz. Az érdek úgy látszik a becsületnél akkor is többet nyomott a latban: a jó báró «azért is, hogy el ne veszítse Magyarország trónját, semmit nem mert tenni a nő és a gyermek ellen, a nő t. i. egyetlen leánya volt Ostribardónak».

Attila erős, nagy emberré lesz, megüresedvén a trón, kezébe veszi az ország kormánypálcáját és aggódva a keresztények már említett szaporodásán, 421-ben Olaszország ellen vonul. Az első felsőolaszországi város, mely szembe szállni kénytelen a hun hadsereggel, s mely megállítja Attilát pusztító előrenyomulásában Aquileia. Királya Minelapo védelmére hívja a padovai királyt, Janust, a vicenzai Alfonsin grófot, a concordiai királyt stb. Ezek között rögtön kiválik Janus, «... capitano, et

principal governador de cristiani . . . » A hősiesség védelem daczára, a keresztény királyok kénytelenek megbarátkozni a város megadásának eszméjével.

Az Aquileia ostromára vonatkozó mondabeli anyag közül krónikánk csakis a fakatonákkal véghez vitt cselet említi, melyhez Janus király ravaszul folyamodott, hogy a várost titokban kiürítse, s emellett az ostromló sereg azt higgye, hogy még védve van. Janus király t. i., mielőtt a várost kiürítette volna, falaira paizsokkal és sisakokkal felfegyverzett fabábukat állít. Attila ezeket őrt álló katonáknak nézi és több napig nem mer közeledni a városhoz. Végre egyik hadnagya kezéből felszáll egy sólyom és leereszkedik az egyik aquileiai fakatonára sisakjára. A katona természetesen nem mozdul és erre Attila észreveszi, hogy rászédtek. Bevonul az üres városba és felgyújtja.

Krónikásunk úgy látszik idegenkedett attól az eszmétől, hogy az erős Aquileiát Attila erőszakkal foglalta el, s azért a golyák változata helyett ezt választotta, mely önéreztét jobban elégítette ki.

Concordia és Altino városok mondaszerű ostromai nem szerepelnek krónikánkban. E városok lakói megelőzik Attila közeledését és a laguna szigeteire menekülnek. Ott több várost alapítanak: Chaurolé-t és Chandianá-t. Ezt meghallja Attila, a tenger felé tart és elpusztítja Axolló-t (Asolo), Hovederzót (Oderzo) és Trevisót.

Ezalatt a kiürített Aquileiaból Janus király Padova városába menekül. Attila ellenben Feltrét ostromolja és beveszi. Janusnak Pádovában nincs maradása: a ferrarai gróffal, Guarnierrel Riminibe vonul vissza. Attila követi. Így jutunk az utolsó, a legnevezetesebb hadi tettehez, Rimini ostromához.

Az ostrom kezdetének előestéjén Attila azt álmodja, hogy egy keresztény lovag megöli. (Más mondákban az álom Concordia ostromát előzi meg.) Attila rögtön előhivatja táltosait, a kik Janus személyében vélik találni Attila álombeli megölgjét. Azzal vigasztalják azonban, hogy mindaddig nem fog meghalni, a míg negyven keresztény várost el nem pusztít. Attila azonban az álom hatása alatt, jól ismerve Janus erejét, levelet ír neki, melyben felszólítja, hogy legyen pogánynya. Ebben az esetben visszaadja neki Padovát és elhagyja Olaszországot. Janus vissza-

utasítja az ajánlatot és erre Attila mindenre készen megkezdí az ostromot.

A hun fejedelem ostrom közben álrúhában behatol a városba, azzal a szándékkal, hogy Janust megöli. Találkozik is vele. Janus épen sakkokkal, Armossal, Rimini urával. Attila nem eléggé óvatos, elárulja magát és hasztalan könyörgések után, Janus megöli.

Az esemény legapróbb részleteiben le van írva és a krónika Attilára vonatkozó részének legérdekesebb pontja.

Figyelemre méltó benne a Janus és a felismert Attila közötti párbeszéd, melyre már utaltunk. A pádovai ostrom sok vonatkozásával találkozunk benne, a mely ostromról a krónika illető helye alig tesz említést és a mely kedvencz tárgya volt a XIV—XVI. századbéli olasz énekeseknek és költőknek.

Az erre vonatkozó mondákban azt olvassuk, hogy a megostromlott Padova falai alatt Homeros énekeihez és az Antenor utódai ereiben keringő trójai vérhez méltó epikai csaták folynak le. Attila mintegy lovagja a Tafelrundenak, vagy mintegy palatinusa Nagy Károlynak párviadalra hívja ki Janust. A mérkőzés zárt helyen történik. Janus lerántja lováról ellenfelét; kardjával levágta már kutya-füleinek egyikét, már-már fejét vágja le, a midőn betör a párbaj szent helyszínére ötszáz hun lovas, királyát megmenti és foglyul ejti Janust, a győzőt. De a lovagias Attila nemcsak hogy rögtön szabadon bocsátatja Janust, hanem az ötszáz hun lovagot, aki a lovagiasság legelemibb szabályát oly durván megsértette, felakasztatja.

Az ilyen és hasonló mondáknak s hőskölteményeknek nagyon elterjedteknek és ismerteknek kellett lenniök a XV. században, a midőn krónikásunk megírta krónikáját: az akkori olvasó vagy hallgató közönség nem igen értette volna a vonatkozásokat, melyekre a krónikás a Janus és a felismert Attila közötti párbeszédben utal, ha nem lett volna tisztában azzal a komplexummal, melynek részét alkották.

Krónikánkban a felismert Attila az őt halállal fenyegető Janusnak azt mondja: «...ho Re ianus tu fusti mio prexon, et io non te amazai, et cosi penso, che tu non serai si crudel che tu mi occidi...» De Janus nem enged, s ekkor Attila újabb padovai reminiszcenziákhoz folyamodik: «...porai tu

esser tanto crudelle, perche come tu sai, jo te deliberai dauanti la tua cita de patauia, quando li mei homini te seguivan, et io li fexi morir . . . » Erre Janus azt válaszolja: « . . . quel, che tu me festi, tu el festi per saluar quello, che tu me haueui promesso, perche come tu sai conbatando con ti, jo te getai a terra, et haueriate morto, se li tui no fusseno uenuti a sochorerte, et perció tu me deliberasti, et festi quel, che tu doueui, perche tu mi haueui afidato, et dato la tua fede . . . »

Janus király miután Attilát megölte, előhivat egy fogoly hun vezért, s átadja neki Attila fejét azzal, hogy azt a táborba vigye. A hunok felismerik, sokat sírnak fölötte, «s miután kisírták magukat, kellett, hogy hallgassanak» és Pandiacho vezetése alatt elhagyják Olaszországot. Friuli határán találkoznak az olasz keresztények segítségére siető bizánczi hadsereggel, melynek vezére Ragio, Konstantin császár fia, szétveri őket. Pandiacho megmenekül, de odahaza megöli őt egy bizonyos Guisipelo. Et cosi fini atilla flagellum dei con il suo exercito . . .

***

E helyen, habár kódexismertetésünk körétől messze esik, célszerűnek tartjuk főbb vonásaiban röviden ismertetni az olaszországi Attila monda kört, főleg Alessandro D'Ancona alapján. Ez által azok, a kik elolvasták a quart. ital. 58 jelzetű kódex első öt lapjában foglalt és a fentiekben vázolt Attila-mondát, azt az olaszországi Attila mondakör egészébe beleilleszthetik.

Attila olaszországi hadjárata a Kr. u. V. század legnevezetesebb eseménye. Oly esemény, mely gyors lefolyásánál és retentő következményeinél fogva a legalkalmasabb volt arra, hogy mély és maradandó nyomokat hagyjon az elpusztított Felső-Olaszország lakosságának fantáziájában, s így magva legyen a később keletkezett Attila-mondáknak.

A monda mindig hű, megbízható tükre volt azon nép lelki világának és pszichológiai állapotának, a melynél keletkezett. Az a mi emitt lelkesedés, szerelem, dicsőség — amott gyűlölet és megvetés. Mahomednak minden elképzelhető erényt tulajdonítanak a vele foglalkozó arabs mondák: nyugaton ellenben mindennek a homlokegyenest ellenkezőjét találjuk, habár itt is élénken foglalkozik vele a monda.

Hasonlóképen történik Attilával. Velé egyaránt foglalkozik a latin népek mondája és a germánoké, de mily ellentétes eredményekkel. Míg a nem latin eredetű Attila-mondák a Róma ellen irányult összes események, a római birodalom összes ellenségei központjává teszik őt, sőt vele egykorúnak és társának nyilvánítják Hermanarichot és Teodorichot, holott az első Attila előtt halt meg, a másik pedig nyolcz évvel Attila halála után született — addig a latin népek mondái a régi római tartományok földjén található összes romokat neki tulajdonították, őt okozták minden mészárlással, sőt terhére rótták Orsolyának és 11.000 szüz társának lemészárlását.

A latin földön és különösen Itáliában keletkezett Attila-mondák nagy sokaságát Thierry úgy magyarázza, hogy a hun betörés okozta veszedelem és félelem elmulása után, a latin városok dicsőségüknek tartották, ha Attila őket valamikor meglátogatta és ha ellene ellenállást fejtettek ki. Azért történetükben okvetlenül kellett szerepelnie Attilának. D'Ancona ezen a nemzeti önérzetre visszavezethető körülményen kívül, egy bizonyos fokú előítéletet is vél találni e mondák keletkezésének indító okaiban.

Attilát ugyanis az isteni hatalom büntető eszközének tartották (flagellum dei). Remélhető volt tehát, hogy azok a városok, a melyeknek részük volt már az Isten haragjában, többé nem fognak bűnhődni. Ezért sok város arra törekedett, hogy néhány Attilától szenvedett csapást tudjon kimutatni.

Tudvalévő dolog, hogy Attila nem kelt át a Po folyón. Ennek daczára a Pótól meglehetősen messze fekvő *Firenze* pusztítását neki tulajdonítja. Ezzel az eseménnyel több firenzei krónikás foglalkozik. Köztük Malaspina azt írja, hogy a kopasz fejű és kutyafülű Attila Firenzét nem tudta erőszakkal bevenni. Cselhez folyamodik tehát. Egyenkint meghívja a firenzei fiatalokat — mindennap egyet — megvendégeli őket, ebéd után megöleti és holttestüket az Arnóba dobja. Attila így 2000 erős fiatal firenzeit öl meg. A firenzeiek csak az Arno folyó piros színéről kezdik sejteni a dolgot, de késő, mert Attila az ilyenképen megtizedelt lakosságot könnyű szerrel legyőzi és a várost elpusztítja. Kevéssel rá azonban a Maremmában meghal. Malaspina krónikája egy néhány történeti adatot is tartalmaz, de ezek

Totilára és nem Attilára vonatkoznak. Innen van az, hogy krónikájának több másolatában Attila helyett Totilat olvassuk. Más kódex kiigazodni nem tudván, egyszerűen azt írja «Attila vagy Totila». Annál nagyobb a zavar Villaniban és Pucciban.

A *római* mondáknak tudomásuk van az Attila ostromolta Róma falai alatt lezajlott csodás esatáról. Damascius szerint megnyitk a sírok, s felkeltek a meghaltak lelkei, hogy Attila hadai ellen harcoljanak. A légi csata három nap és három éjszaka tartott. A római bástyákon megjelölték a furesa hadített pontos helyét és Leó pápa találkozása a Mincio partjáról a Tevere partjára vándorolt át.

A *ravennai* egyház komoly és hatalmas vetélytársa volt akkoriban Rómának: a világ fölötti hegemoniáról volt szó. Természetes tehát, hogy a ravennai mondák is felvették a harcot Róma ellen és a ravennai pontifexnek. Jánosnak vindikálták a Leónak tulajdonított tettet. Egy másik — Róma ügyét szolgáló — ravennai monda szerint, János lecsillapítja Attila haragját, sőt megígéri neki a várost a császári kincsekkel együtt, ha Róma ellen vonul és ha kiüzi onnan az eretnek Leót. Attila el is indul, útközben azonban találkozik Leóval, ki meggyőzi őt János alávalóságáról. Erre megfordul, beveszi Ravennát, saját kezével megöli Jánost papjaival együtt és ünnepélyesen kijelenti, hogy hasonlóképen fog elbánni mindazokkal, a kik nem ismerik el a római pápa fensőbbiségét. Ime Attila mint teologus és mint a római pápák jogainak védője.

A *modenai* monda hű mása a troyesinak, a hol a hirtelen megvakult hunok át haladnak a városon és mezőket látnak csupán.

Romantikusabb a *rimini-i* monda. Sokkal messzebb áll a valóságtól, mint a firenzei, római, ravennai, vagy modenai mondák. A rimini-i monda mely kódexünk Attilára vonatkozó részének javarészét teszi, a venetói Attila mondákkal van szerves összefüggésben, azért később azokkal kapcsolatosan említjük majd.

A Po folyón túl még *Ferrara* őriz Attila- emlékeket mondáiban. Ferrara ugyanis a hun király betörésére vezet vissza eredetét: alapítói az Attila elől menekült népek voltak.

A Po folyón innen, az Attila-hagyományok erősen mondai tartalmuk mellett, némi történeti alappal bírnak. Egyes

krónikák szerint Attila Liguriát és Lombardiát sem kímélte meg. Milano, Pavia, Bergamo, Brescia, Piacenza lettek volna áldozatai. A *milánói* Attila-hagyományok a többiek között arról is szólnak, hogy Attila az elfoglalt Milanóban egy, a trónuson ülő római császárokat és az előttük letérdeplő szkitákat ábrázoló képet pillantott meg. Erre rögtön festőt hivatott és meghagyta neki, hogy őt fesse a trónuson ülve, a vállukon aranyzsákokat elébe hordó császárokkal.

Valószínű *Cremona* pusztulása, melyről több XVI. századi cremonai krónika szól.

Udine város a helyett, hogy pusztításokat tulajdonított volna Attilának, keletkezését hozza vele kapcsolatba. És nem a szokott formula szerint, hogy t. i. az Attila elől menekült népek alapították volna meg. Az udinei mondák szerint maga Attila vetette meg alapját, nevét pedig Attila egyik vezérének nevéől Uldino-tól származtatja. Mindez pedig Aquileia ostroma idejében történt. Attila t. i. azon a síkon, a hol jelenleg Udine fekszik, erődöt szándékozott építtetni, hogy katonái ott biztonságban telehessenek. Azonban Attila azt akarta, hogy magaslaton épüljön az erőd; azért három nap alatt dombot emeltetett katonáival, kik a szükséges anyagot sisakukban és paizsukon hordták oda össze. Udine e monda szerint, Attila erősített táborának a maradványa. Ez a monda oly mély gyökeret vert az udinei lakosság fantáziájában, hogy egy nyilvánvalóan római őrtornyot «Attila tornyának» hívják ma is.

Aquileia volt Veneto első városa, melynek dolga akadt Attilával. A történelemből ismeretes hosszú ostromának lefolyása és a gólyák szerepe bukásában.

A hagyomány megőrizte az ostrom egyik igen valószínű epizódját. Egy Degna nevű előkelő aquileiai matrona a Natisone folyóba veti magát, nehogy a hunok kezébe kerüljön.

Egy másik hagyomány kifejezettebb mondai jelleget öltve, elbeszéli, hogy egy aquileiai őrjárat megtámadja az éjjel felderítő útra egyedül indult Attilát. A hun király hosszú harc után visszatér ugyan táborába, de a támadók kezében ott marad a sisakja.

Egy harmadik monda említi a városnak a krónikánkban is szereplő fabábuk csele által való kiürítését.

Ez utóbbi mondával kapcsolatosan Aquileiában sokáig tartotta fenn magát az a hagyomány, hogy a város lakói, mielőtt azt kiűritették volna, mély kutat ástak, s abba a város összes köz- és magánkincseit elhelyezték, hogy azokat Attila eltávolítása után ismét élvezhessék. Óvatosságukban a kút nyomát oly gondosan elrejtették, hogy se Attila, se később maguk az aquileiaiak sem tudtak nyomára akadni. Ebből kifolyólag a XIX. század elejéig az ingatlanokra vonatkozó adás-vételi szerződésekben az eladó mindig fentartotta magának a kutat.

A történelem szerint, Attila miután keresztül ment Venetón és Lombardián, 452 július 6-án a Mincio partján találkozott Leó pápával, ki visszavonulásra bírta. Tényleg csak ketten tudtak szembeszállani a hun fejedelemmel: Lupus püspök Galliában és Leó pápa Itáliában. De a hagyomány szerint, a legkisebb város is ellenállást fejtett ki ellene. Aquileia hosszú ostroma után — melyben szerepelni kezd Padova királya, Janus — következik Concordia ostroma. *Concordia* ostrománál végzetes álma van Attilának, melyet krónikánk máshova, Rimini ostromára tesz.

Concordia elfoglalása után Attila megsemmisíti *Feltrét*, *Bel-lunót*, *Asolót*, *Cenedát*, *Oderzót*, melyeknek megmenekült lakói a tenger lagunáin Cardivinát alapítják. *Treviso* ellenben önként megadja magát. Attila honorálni akarva azért a várost, személyesen megy oda és nagy lelkesedéssel fogadják.

Most rá kerül a sors *Altinóra*. Attila és Janus párviadalt vív, Janus súlyosan megsebesül, s életét csak lovának köszönheti, mely magával ragadja és visszaviszi a táborba.

Veneto legvirágzóbb városai egymásután porrá válnak. A romjaiból mintegy varázsszóra kinőtt mondák és hagyományok, a középkor utolsó századában és az újkor első századában alapanyagát szolgáltatják többé-kevésbé sikerült, többé-kevésbé hosszú Attila-eposzoknak. Eme első alapanyaggal a kor és a közönség izléséhez képest, a legkülönbözőbb elemek vegyülnek.

A venetói monda ezek szerint lassanként feladja municzi-pális jellegét, hogy a regény- és a hőskölteményét vegye fel. A monda lerándul Közép-Olaszországba, a hová Attila sohase jutott. Itt a rimini-i mondakörrel lép szerves összeköttetésbe.

T. i. Janus, a venetói Padova királya, miután városában nem tudta többé magát fentartani, Riminibe menekül.

A rimini-i mondának nincs tudomása esodákról és Attila nem épen dicső halálával végződik. A hunok ostromolják a várost. Olaszország minden részéről érkeznek oda lovagok a város és az odamenekült Janus védelmére. Nincs úgyszólván család vagy szomszédváros, mely ebben a hadi' tettben részt ne vett volna. Attila belátja, hogy a hatalmasan védett várost könnyűszerrel be nem veheti; félre teszi tehát a lovagiasságot: áruhában, egy óriási megmérgezett késsel, behatol a városba, hogy Janust orvul megölje. Találkozik is vele: Janus épen sakkozok Rimini urával. Attila mellette áll, nézi a játékot és lesi az alkalmas pillanatot. Egy szép huzásnál azonban elszólja magát; erre Janus felismeri és megöli.

Ime egy monda, mely minden izében monda. Semmi sem emlékeztet már itten arra a vallásos prozelitizmusra, melyre a római, ravennai vagy modenai mondákban akadunk. A rimini-i mondából hiányzik ezenkívül a firenzei Attila-mondák hibásan, valóban mondaszerűen felfogott történeti alapja, mely össze tévesztvén Attilát Totilával, Attila halálának színhelyét a Maremmában látja, hol a gótok királya a taginai csata után tényleg halálát lelte.

A városi szellem jut benne érvényre, mely saját magasztalására szép és dicső eseményeket talál ki, s e közben nem igen törődik a történeti hűséggel. A keletről jövő népek, nevezetesen a magyarok betörésének idejében, az olasz városok falakkal kezdik övezni magukat, az ellenállásra szervezkednek és bentről létesítik azon szerveket, melyekből későbbben a municzipális élet fejlődik. Azon szellemnek a maradványa e monda, mely a városi chauvinismusra támaszkodva, századokig ébren tartotta a városi szabadságokat és függetlenséget.